

Kształtowanie się strefy *sacrum* w Lourdes

Wprowadzenie

Lourdes należy do największych ośrodków pielgrzymkowych świata. Co roku przybywa tu 6–7 mln pielgrzymów, spośród których blisko 60% stanowią obcokrajowcy. Fenomen Lourdes można rozpatrywać w wielu aspektach. Do dzisiaj trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, co spowodowało tak silny rozwój sanktuarium i dlaczego, pomimo upływu czasu ranga Lourdes się nie zmienia. Już na początku XX w. Lourdes przyjmowało najwięcej pielgrzymów w Europie i stan ten utrzymuje się praktycznie do tej pory. Na przestrzeni 150 lat, od momentu objawień w 1858 r., w historii sanktuarium nie zaznaczyły się jakieś istotne okresy spadku jego popularności. Analizując chociażby wielkość ruchu pielgrzymkowego, obserwuje się stałą tendencję wzrostową. Przyjmując pewne ramy czasowe, na początku XX w. rejestrowano tu ok. 1 mln pielgrzymów, w połowie XX w. liczba ta wynosiła ok. 4–5 mln, na przełomie XX i XXI w. 6–7 mln. W 2008 r., który był wprawdzie rokiem jubileuszowym (150-lecie objawień) liczba odwiedzających sanktuarium przekroczyła 8 mln. Lourdes jako centrum pielgrzymkowe imponuje pod wieloma względami. Wystarczy w tym miejscu wspomnieć pielgrzymki chorych i niepełnosprawnych, które na tak dużą skalę nie rozwinęły się w żadnym innym ośrodku, czy potężne zaplecze noclegowo-usługowe dla pielgrzymów, tworzące wyraźną i w pełni ukształtowaną strefę funkcjonalną wokół sanktuarium.

Istotą i załączkiem rozwoju miasta jako ośrodka pielgrzymkowego jest jednak samo święte miejsce czyli sanktuarium. To ono jest przyczyną sprawczą rozwoju ośrodka, pierwszym i niezbędnym warunkiem jego rozwoju, chociaż nie jedynym i wystarczającym, aby taki rozwój zapewnić. Celem niniejszego artykułu jest

przedstawienie procesu kształtowania się strefy sacrum w Lourdes, uznawanej w literaturze przedmiotu za wzorcową i określanej mianem „strefy Groty” („*Domaine de la Grotte*”). Rozwinęła się ona wokół groty Massabielle, miejsca objawień, stanowiącej – ze względu na rangę religijną – rdzeń i centrum strefy. Opuszczony, położony z dala od centrum miasteczka teren porośnięty jedynie lasem, w okresie kilkudziesięciu lat, został przekształcony w ważną przestrzeń sakralną, stanowiącą jedno z najbardziej znanych w świecie centrów religijnych. Strefa sakralna w Lourdes zajmuje powierzchnię 54 ha, na której wzniesiono 23 obiekty sakralne i wiele innych budowli służących pielgrzymom. Administracyjnie sanktuarium stanowi własność biskupa Lourdes i Tarbes, w którego imieniu zarządza rektor. Faktycznie sanktuarium należy do pielgrzymów z całego świata, dla których jest otwarte cały rok, 24 godziny na dobę.

Pierwszy etap kształtowania się strefy *sacrum* – grota Masabielle i jej bezpośrednie otoczenie

W 1858 r., od lutego do lipca, w grocie Massabielle Bernadecie Soubiros, kilkunastoletniej dziewczynce, osiemnaście razy ukazała się Matka Boża. W trakcie dziewiątego objawienia, 25 lutego, z polecenia Maryi Bernadetta odnalazła w grocie źródło, któremu do tej pory jest przypisywana niezwykła moc. Te wydarzenia zaważyły nie tylko na dalszych losach Bernadetty, ale i wyznaczyły nową rolę miejscu, w którym nastąpiły. Grota przestała być anonimową okoliczną grota, uznawaną przez wielu za lokalne śmietnisko, lecz nagle w świadomości ludzi zaczęła funkcjonować jako miejsce niezwykłych zdarzeń, a miasto Lourdes już w marcu zaczęto nazywać „miastem cudów”. Przekształcanie się groty w miejsce święte przebiegało stopniowo, w początkowym okresie było ono utrudnione ze względu na liczne zakazy wydawane przez miejscowe władze. Jednak już 28 lutego 1858 r., trzy dni po odkryciu źródła, robotnicy rozpoczęli w grocie prace mające na celu uregulowanie i ujęcie wody płynącej ze źródła. Wykopali prowizoryczny „basen” o wymiarach: 1 m dł., 50 cm szer. i 50 cm głębokości. Od czerwca do października 1858 r. lokalne władze kilka razy ustawiały przed grota plot, aby uniemożliwić przybywającym wejście do środka. Zakaz ten został uchylony w październiku z polecenia samego cesarza Napoleona III (Touvet 2005). Jeszcze w 1858 r. ludzie ustawili w niszy nad grota drewnianą figurkę Matki Bożej i składali wokół niej kwiaty. Fakt ten należy uznać za pierwszy przejaw sakralizacji przestrzeni groty, wyrażający się pojawieniem się w niej symbolu religijnego. Uprzątnięto również grota z zalegających na skutek wylewów rzeki Gave warstw piasku i kamieni.

Począwszy od 1861 r. biskup Tarbes, Bertrand-Sévère Laurence, w którego diecezji leżało Lourdes, zaczął nabywać posiadłości wokół groty i tym sposobem stał się właścicielem terenu, na którym w przyszłości powstało sanktuarium. Pierwszą parcelę, leżącą w bezpośrednim sąsiedztwie groty, zakupił 20 kwietnia 1861 r. od jednego z mieszkańców Lourdes, Noëla Pujo. Przedmiotem transakcji stał się „*kawałek ziemi w postaci łąk, skał i pastwisk, obsadzony drzewami o powierzchni około 54,41 akrów, mieszczący się na terenie przynależnym do miasta*”

Lourdes, w dzielnicy Merlasse, od storny wschodniej graniczący z Abadie-Prevence Jean, od południa z drogą gminną zwaną leśną, od zachodu z Grotą Massabielle, a od północy z kanałem młyńskim pana de la Fitte. ... Jego Ekscelencja Laurencje będzie rzekomą nieruchomością dysponował i zarządzał jako wyłączny właściciel począwszy od momentu, w którym postawi budowlę na terenie gminnym sąsiadującym z Grotą, sprzedaż niniejsza dokonana została za kwotę 6 000 franków¹ (Touvet 2005)]. We wrześniu 1861 r. miasto Lourdes sprzedało diecezji w Tarbes grotę Massabielle wraz z przylegającym terenem aż do rzeki Gave (łącznie 1 ha i 24 ary). Mimo, że nastąpiło to jeszcze przed uznaniem prawdziwości objawień przez władze kościelne, fakt zakupu grotty przez biskupa należy uznać za oficjalny początek instytucjonalnego rozwoju sanktuarium. Ponieważ władze państwowe nie chciały sprzedać grotty z docelowym przeznaczeniem na miejsce kultu, biskup nabył ją jako swą potencjalną letnią posiadłość.

Od 1861 r. trwały intensywne prace mające na celu uczynienie z grotty miejsca kultu i zagospodarowanie otoczenia wokół niej. Skanalizowano źródło i wzniesiono marmurową fontannę przy wejściu do grotty (*Special Grotto* 2003). Ogółem w prace budowlane i porządkowe zaangażowanych było ok. 60 pracowników, w tym ojciec Bernadetty – Franciszek Soubirous. W obawie przed niekontrolowanymi praktykami religijnymi ze strony pielgrzymów, polegającymi m.in. na odrywaniu kawałków skały z grotty, z polecenia biskupa grotę zabezpieczono metalową kratą o długości 8,5 m i wysokości 1,5 m. Grotę dla celów kultowych oddano do użytku 4 kwietnia 1864 r. Wówczas to odprawiono pierwsze nabożeństwo i ustawiono w niszy nową figurę Matki Bożej, wykonaną przez Józefa Fabischa, profesora z Lyonu, z pochodzenia Polaka. Etap sakralizacji grotty można uznać za zakończony w 1866 r., kiedy to ustawiono w niej pierwszy drewniany ołtarz i sprawowano pierwszą mszę świętą. Od tego czasu wprowadzono jedynie niewielkie zmiany, m.in. w latach 1874 i 1908 wymieniono ołtarze. W 1954 r. usunięto ogrodzenie zamykające bezpośrednio wejście go Grotty.

Wraz z pracami w grocie stale zagospodarowywano też otoczenie wokół niej. Niwelowano teren i wytyczano w miarę bezpieczne drogi dojścia do grotty. W 1866 r. przesunięto koryto rzeki Gave, co pozwoliło wygospodarować dodatkową przestrzeń przed grotą dla pielgrzymów. Drugi plan zagospodarowania terenów nad rzeką sporządzono w 1923 r. Wzdłuż brzegów rzeki zbudowano kamienne stopnie, latarnie i proste kamienne krzyże. Wcześniej, bo w 1864 r., udostępniono dla pielgrzymów pierwsze „kabiny” do kąpieli, początkowo dwie, potem cztery, sześć, a w 1880 r. – czternaście. W 1880 r. został ukończony nowy budynek z 14 basenami (wannami). Służył on do 1955 r., kiedy to zastąpiono go kolejnym, nowszym pawilonem, czynnym do dzisiaj (Abadie 2000).

¹ Tłumaczenie z oryginału: Biuro Tłumaczeń „Letterman”, Kraków.

Dalsza sakralizacja przestrzeni, nowe budowle sakralne

W latach 1864–1869 biskup Tarbes nabył większość terenów po wschodniej stronie rzeki Gave, stanowiących domenę Grotty. Sakralizacja przestrzeni postępowała od grotty w kierunku miasta Lourdes. Bezpośrednio po uznaniu prawdziwości objawień w 1862 r. zintensyfikowano prace nad budową kaplicy, o którą prosiła Matka Boża podczas objawień. W grudniu 1865 r. otwarto kryptę dla pielgrzymów, a 19 maja 1866 r. odprawiono w niej pierwszą mszę. Początkowo zastanawiano się nad małym budynkiem, jednak biskup zdecydował się na bardzo śmiałe, kosztowne i monumentalne przedsięwzięcie architektoniczne. Nad grotą wzniesiono neogotycką bazylikę, konsekrowaną w 1876 r. p. w. Niepokalanego Poczęcia NMP. Jej budowa wymagała przeprowadzenia skomplikowanych prac budowlanych, polegających na zabezpieczeniu grotty poprzez wzniesienie muru oporowego oraz wielu prac związanych z deniwelacją terenu. Konsekracja świątyni zbiegła się z koronacją figury Matki Bożej i była wielką uroczystością religijną. Rok wcześniej władze kościelne zakupiły plac przed bazyliką (zw. Esplanadą), na którym do tej pory odbywają się procesje i wielkie ceremonie religijne. Plac ten stanowi oś kompozycyjną całego założenia sanktuarium. W jego środku ustawiono koronowaną figurę Maryi, zaś u wejścia na teren sanktuarium kalwarię bretońską. Codziennie w godzinach popołudniowych i wieczornych plac zapełnia się pielgrzymami biorącymi udział w procesjach. W wieczornej procesji ze świecami uczestniczą prawie wszyscy odwiedzający Lourdes. Tak więc, poza grotą, to Esplanada jest miejscem, gdzie najczęściej przebywają pielgrzymi.

Już w 1883 r. w związku z coraz większą liczbą pielgrzymów rozpoczęto budowę kolejnej świątyni, tzw. bazyliki dolnej lub bazyliki Różańca Św. Podobnie jak w przypadku bazyliki górnej wybrano bardzo trudny do realizacji projekt. Z jednej strony trzeba było wybrać 10640 m³ ziemi, a z drugiej zbudować od strony rzeki platformę na 3 m głęboką i 5 m szeroką. Budowa trwała 6 lat i zakończyła się wzniesieniem kościoła w stylu bizantyńskim, na planie krzyża greckiego, mogącego pomieścić 1,5 tys. wiernych. Ozdobą wnętrza świątyni są mozaiki przedstawiające tajemnice różańcowe. Bazylika Różańca została połączona z bazyliką Niepokalanego Poczęcia balustradą schodową, mającą symbolizować dwa potężne ramiona obejmujące wszystkie dzieci Boga.

W latach 50. XX w. pojawiła się konieczność wzniesienia kolejnej, znacznie większej świątyni, bowiem pielgrzymi nie mogli pomieścić się w żadnej z istniejących bazylik, a ceremonie na placu, w przypadku częstego w Lourdes deszczu, były dużym utrudnieniem. Dotyczyło to zwłaszcza mszy międzynarodowych gromadzących rzesze wiernych z różnych krajów. Tym razem zbudowano niezwykle podziemny kościół, obliczony na 25 tys. wiernych. Zlokalizowano go wzdłuż Esplanady, między mostem św. Michała a koronowaną figurą Matki Bożej. Koncepcję podziemnej świątyni przyjęto z co najmniej dwóch powodów. Przede wszystkim główny architekt Pierre Vago i władze sanktuarium miały na uwadze ochronę naturalnego środowiska grotty i jej bezpośredniego otoczenia. Podziemny budynek kościoła pokryty z zewnątrz

trawnikiem gwarantował zachowanie modlitewnej i w pewnym sensie intymnej atmosfery miejsca. Drugim powodem było zharmonizowanie nowej budowli z dotychczasowym kompleksem architektonicznym. Obawiano się, że nowa, ogromna świątynia zakłóci ład przestrzenny miejsca. W tej sytuacji zdaniem projektantów najlepszym rozwiązaniem był niski budynek, „ukryty” w ziemi (Perrier 2006). Jako jeden z pierwszych walory architektoniczne nowej świątyni docenił kardynał Roncalli, który podczas konsekracji kościoła powiedział m.in. *„Lourdes jest ziemią nawrócenia. Ja nawróciłem się (przekonałem) do architektury i technicznych dokonań zastosowanych w bazylice Piusa X”*². Budowa przebiegała w bardzo trudnych warunkach. Wybrany pod kościół teren był dawnym korytem rzeki Gave i wkrótce po rozpoczęciu wykopów utworzyło się duże „jezioro”. Na to nałożyły się kłopoty finansowe, pomimo wcześniejszych deklaracji biskup Lourdes Pierre-Marie Théas nie otrzymał pomocy ze strony biskupów diecezji francuskich, wycofali się też dotychczasowi sponsorzy. Krytyczny moment, stawiający całą rozpoczętą inwestycję pod znakiem zapytania, nastąpił w 1956 r., kiedy to Watykan polecił wstrzymać prace. Tylko niezłomna postawa biskupa Lourdes, wynikająca z jego ogromnej wiary w opiekę Maryi, pozwoliła szczęśliwie dokończyć dzieło. Kościół Piusa X został przekazany wiernym w roku jubileuszowym upamiętniającym 100-lecie objawień (Branthomme., Touvet 2005). Codziennie jest odprawiane w nim nabożeństwo eucharystyczne połączone z błogosławieństwem chorych, a dwa razy w tygodniu, w niedzielę i środy, msze międzynarodowe.

Rozbudowa strefy sakralnej na prawym brzegu rzeki Gave

Do lat 80. XX w. strefa Groty „obejmowała głównie tereny położone na lewym brzegu rzeki” Gave. Po drugiej, niezagospodarowanej stronie rzeki, na rozległej łące, stanowiącej własność biskupa Lourdes i sanktuarium³, podczas dużych uroczystości gromadzili się wierni, gdyż stąd mieli bardzo dobry widok na grotę. Samochody przywożące pielgrzymów od strony drogi do Pau zatrzymywały się tutaj i z czasem ten otwarty teren zaczął przypominać prawdziwy parking. Aby temu zapobiec władze sanktuarium w latach 30. XX w. zdecydowały się ogrodzić teren od strony rzeki. Rosnący ruch pielgrzymkowy i potrzeba zapewnienia coraz lepszych warunków dla pielgrzymów spowodowały konieczność zagospodarowania wolnego jeszcze terenu, po prawej stronie rzeki Gave. Już w latach 70. XX w. organizatorzy pielgrzymek zwrócili się do władz sanktuarium z prośbą o nowe inwestycje, zwłaszcza nowe centrum obsługujące przybywających zarówno w zorganizowanych grupach, jak i indywidualnie. W kolejnych latach pojawiła się także konieczność nowego „centrum modlitewnego”. Rektor sanktuarium

² Cytat pochodzi z artykułu *„Why underground?”*, Lourdes. The Pilgrim’s Magazine, nr 131, June-July 2006, s. 23 (tłumaczenie autorki).

³ Teren ten został zakupiony przez biskupa Tarbes i Lourdes w latach 1874-1942.

był jednak bardzo ostrożny, obawiając się kryzysu finansowego, z jakim trzeba było się zmierzyć podczas budowy bazyliki Piusa X. Ojciec Lalaque, kwesor sanktuarium, wystąpił wówczas z propozycją finansowego wsparcia ze strony pielgrzymów, było to słynne 10 franków od każdego pielgrzyma. Propozycja została przyjęta przez organizatorów pielgrzymek (Roton 2006). Ta finansowa współpraca zaowocowała budową kościoła św. Bernadetty, dużej świątyni, na wprost grotty, przeznaczonej dla 5 tys. wiernych. Wzniesiono ją w miejscu, gdzie klęczała Bernadetta podczas ostatniego objawienia, 16 lipca 1858 r., gdyż dojście do grotty zostało wówczas zamknięte przez władze miejskie. Świątynia wzniesiona w nowoczesnym stylu może przyjmować różnej wielkości grupy pielgrzymkowe, a w razie potrzeby służyć również jako centrum konferencyjne. Centrum religijne św. Bernadetty uzupełnia *Hemicykle*, budynek sąsiadujący z kościołem, przeznaczony na miejsce spotkań biskupów Episkopatu Francji oraz organizatorów pielgrzymek. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom pielgrzymów, w 2000 r. na łące za kościołem św. Bernadetty powstało swoiste *centrum eucharystyczne* sanktuarium. Aby podkreślić znaczenie fundamentalnego w całym Kościele kultu Najświętszego Sakramentu, wzniesiono tu Namiot i Kaplicę Adoracji Eucharystycznej. Codziennie od 8.30 do 17.00 jest w nim wystawiony Najświętszy Sakrament, niesiony następnie w procesji eucharystycznej, w której licznie biorą udział chorzy i niepełnosprawni pielgrzymi. Ostatnią znaczącą inwestycją realizowaną w tej części sanktuarium była budowa nowego pawilonu-szpitala dla chorych – *Accueil Notre-Dame*. Poprzedni, o którym jest mowa w dalszej części artykułu, pochodził jeszcze z początku XX w. i nie spełniał nowoczesnych standardów. Po raz pierwszy w historii sanktuarium budowa była realizowana wspólnie przez władze miasta Lourdes i sanktuarium, dzięki zawiązaniu specjalnego stowarzyszenia – *Societe d'Economie Mixte del'Accueil* (SEM). Wsparcie finansowe zapewniły różne oficjalne organizacje i instytucje, m.in. Rada Europy, rząd Francji, Rada Regionu Środkowo-Pirenejskiego. Pozwolenie na budowę uzyskano 8 grudnia 1995 r., budowę rozpoczęto w lutym 1996 r., a 7 kwietnia 1997 r. obiekt oddano do użytku (Bucca 2007). Jednorazowo może on przyjąć ponad 900 chorych (904 łóżka). W 2004 r. gościł w nim papież Jan Paweł II, podczas swej drugiej i ostatniej pielgrzymki do Lourdes.

Inne obiekty położone w strefie sakralnej Lourdes

Omawiana strefa sakralna Lourdes jest bardzo rozległa i wypełniona wieloma obiektami, zarówno o przeznaczeniu religijnym, jak i innym, służącym pielgrzymom. Wraz z rozwojem sanktuarium pojawiały się nowe budowle, które często zmieniały swoje miejsce czy przeznaczenie. W początkowym okresie rozwoju do zadań sanktuarium należało również zapewnienie opieki pielgrzymom, zwłaszcza tym najuboższym. Z czasem funkcję recepcyjną przejęły inne obiekty, które powstały poza ścisłą strefą sakralną. Wyjątek uczyniono jedynie dla pielgrzymów chorych i niepełnosprawnych, dla których zakwaterowanie jak najbliżej grotty, „basenów” i innych obiektów kultu ma niebagatelne znaczenie. Ułatwia ono wolontariuszom transport chorych i opiekę nad nimi, a samym chorym stwarza lepsze warunki udziału w nabożeństwach organizowanych na terenie sanktuarium.

Pierwsze prowizoryczne schronienie dla pielgrzymów stanowiła drewniana rotunda położona w pobliżu bazyliki Niepokalanego Poczęcia. W 1877 r. w wyniku huraganu budynek uległ zniszczeniu. Kilka lat później, w 1884 r. zostało ukończone nowe, murowane schronisko. Schronisko było przeznaczone w pierwszym rzędzie dla biednych pielgrzymów, których nie było stać na wynajęcie pokoju w mieście. Zatrzymywało się w nim też wielu chorych, w kolejnych latach ich liczba stale rosła. W 1909 r. rektor sanktuarium ks. Schoepfer postanowił wznieść oddzielny obiekt dla najbardziej chorych, tym bardziej, że trzy szpitale funkcjonujące w mieście: szpital Siedmiu Boleści Matki Bożej, miejskie hospicjum i trzeci, wzniesiony z myślą o chorych biorących udział w narodowej pielgrzymce, nie były już w stanie przyjmować wszystkich potrzebujących. Szpital-hotel *Accueil Notre-Dame* na terenie sanktuarium zlokalizowano w bezpośrednim sąsiedztwie schroniska dla pielgrzymów. Pierwsi chorzy zostali przyjęci w 1910 r. W 1924 r. dobudowano do szpitala nowy budynek, z dwoma dużymi salami na parterze (każda po 50 łóżek) i jedną dużą na piętrze (100 łóżek). Dziesięć lat później, w 1934 r., oddano oddzielną salę sypialną dla chorych dzieci (Terier 2006). Obecnie w budynku dawnego szpitala, noszącego teraz nazwę pawilonu Jana Pawła II mieści się m.in. siedziba *Stowarzyszenia Naszej Pani z Lourdes*, sala konferencyjna oraz Biuro Orzeczeń Lekarskich.

Do „strefy grotty” należy też monumentalna Droga Krzyżowa, położona na wzgórzu Espelugues, na południe od „skały Massabielle”. Mimo, że leży ona poza ścisłą strefą sakralną sanktuarium, jest z nim związana i stanowi jego integralną część. Wzgórze kupili w 1869 r. opiekujący się sanktuarium Misjonarze Niepokalanego Poczęcia NMP i w 1874 r. przekazali biskupowi Tarbes. Budowę 14-stacyjnej Drogi Krzyżowej zainicjowano w 1898 r. W wyniku 103 kontrolowanych eksplozji usunięto tysiące metrów sześciennych ziemi i wytyczono ścieżki o łącznej długości 1200 m i szerokości 4–5 m. Od 1911 r. kalwaria służy pielgrzymom (Jouliu 2006). Ze względu na swoje położenie jest ona trudno dostępna dla ludzi starszych i chorych. Z myślą o nich powstała droga krzyżowa za kościołem św. Bernadetty, nad brzegiem rzeki Gave.

Na terenie sanktuarium mieści się siedziba władz religijnych i administracyjnych: rezydencja biskupa Lourdes i Tarbes oraz Centrum Pastoralnego Posługiwania z Rektorem i Sekretariatem Generalnym. Rezydencję biskupa zw. *Episkopat Chalet* wzniesiono w 1874 r., aby biskup mógł stale przebywać w Lourdes podczas sezonu pielgrzymkowego. Zatrzymuje się tu również wielu dostojników odwiedzających Lourdes, rocznie zwykle kilkudziesięciu biskupów. Dla księży przybywających do Lourdes z posługą duszpasterską wzniesiono już w 1866 r. Dom Kapelana. Pierwszy, tymczasowy znajdował się blisko grotty i podczas budowy bazyliki Różańca został rozebrany. Obecny pochodzi z 1878 r. i stanowi miejsce zatrzymania nie tylko dla księży, lecz także organizatorów pielgrzymek i przedstawicieli różnych stowarzyszeń religijnych (Baumont 2003).

Wykaz najważniejszych obiektów i miejsc stanowiących Strefę Grotty w Lourdes, także tych pominiętych w powyższych rozważaniach przedstawia ryc.1.

Podsumowanie

Strefa sakralna w Lourdes powstała wokół miejsca objawień, grotty Mas-sabiele, która stanowi do dzisiaj najważniejsze i najczęściej odwiedzane przez pielgrzymów miejsce. Zakup samej grotty i rozległych okolicznych terenów przez władze kościelne umożliwił powstanie wokół niej rozległej strefy służącej coraz liczniej przybywającym pielgrzymom. Ma ona wyraźnie religijny charakter, a jej dominantę kompozycyjną stanowi bazylika Niepokalanego Poczęcia, wzniesiona nad grotą i górująca nad całym miastem. W ten symboliczny, a zarazem bardzo czytelny sposób ukazano centrum strefy, stosując pewną metaforę – „święte świątych” znalazło odzwierciedlenie w krajobrazie. Wszystkie pozostałe obiekty zostały tak wkomponowane, że pomimo ich dużej liczby i dużego obszaru, który zajmują, nie przesłaniają bazyliki górnej, lecz z nią harmonizują. Dzięki tym zabiegom całe założenie architektoniczne podkreśla religijną hierarchiczność przestrzeni świętej *strefy grotty*. Na zakończenie warto jeszcze zwrócić uwagę, że strefa sakralna Lourdes kształtowana przez półtora wieku nadal jest strefą dynamiczną, a wprowadzane zmiany podyktowane są zmieniającymi się warunkami życia i rosnącymi oczekiwaniami pielgrzymów.

Literatura

- Abadie J-B M.I.C., 2000, *From the „sty” to the basilica 1858–1872*, Lourdes. The Pilgrim’s Magazine, 79 (91), 3–11.
- Baumont S. (red.), 1993, *Histoire de Lourdes*, Univers de la France, Tuluza.
- Branthomme H., Touvet C., 2005, *Historie des Sanctuaires de Lourdes. 1947–1988. Les origines du pèlerinage*, NDL Editions, Lourdes.
- Bucca N. o.m.i. (red.), 2007, *Lourdes de A à Z*, Nouvelle Cité, Lourdes.
- Jackowski A., 1997, *Lourdes*, [w:] Z. Pasek (red.), *Miejsca święte Leksykon*, Znak, Kraków.
- Jouliia H. M.I.C., 2000, *Establishing the pilgrimages*, Lourdes. The Pilgrim’s Magazine, 79 (91), 13–22.
- Perrier J., Mgr, 2006, *Saint Pius X. The affair of the century*, Lourdes, The Pilgrim’s Magazine, 131 (143), 28–32.
- Special Grotto*, 2003, Lourdes. The Pilgrim’s Magazine, 110 (122).
- Terrier M., 2000, *Building and welcoming pilgrims despite exploration 1900–1935*, Lourdes. The Pilgrim’s Magazine, 79 (91), 25–35.
- Touvet C., 2005, *Historie des Sanctuaires de Lourdes. 1858–1870. Les origines du pèlerinage*, NDL Editions, Lourdes.
- Touvet C., 2005, *Historie des Sanctuaires de Lourdes. 1870–1908. Le vocation de la France*, NDL Editions, Lourdes.
- Why underground?*, 2006, Lourdes. The Pilgrim’s Magazine, 131 (143), 23.
- www. lourdes-france.org.

Development of the “Sacred Domain” in Lourdes

Summary

Lourdes is one of the largest pilgrimage centers in the world. Between six and seven million pilgrims come to the sanctuary each year – 60% of whom are foreigners. The article describes the formation process of the “sacred domain” in Lourdes, recognized by researchers in the field as a model sacred domain called the “Domaine de la Grotte”. The domain developed around Massabielle Cave where a number of apparitions took place in 1858. The cave is the core of the Sacred Domain given its religious importance. An abandoned woodland area outside town has been transformed into meaningful sacred space, thus creating one of the most recognized religious centers in the world. The sacred domain in Lourdes covers an area of 54 hectares and features 23 holy sites as well as other buildings designed to serve pilgrims’ needs. There are four large basilicas: The Basilica of the Immaculate Conception from 1876, The Basilica of the Holy Rosary from 1889, the underground Basilica of Saint Pius X from 1958 (founded on the 100th anniversary of the apparitions), as well as the Church of Saint Bernadette from 1988. The sanctuary is formally owned by the Bishop of Lourdes and Tarbes and administered by a director on his behalf.

